

Jalə Şahin qızı Əlizadə
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
narmin1993@hotmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VALYUTA MƏZƏNNƏLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *makroiqtisadiyyat, valyuta intervensiyası, Mərkəzi Bank, valyuta məzənnəsi*

Directions for improving foreign exchange rates in the Republic of Azerbaijan Summary

The main purpose of the study is to study the trends in the improvement of exchange rates in the country. The research will be carried out by several methods, the first of which is the method of analysis. The second method is a comparative method. The methodological basis of the research is the systematic and historical approaches of local and foreign authors mentioned in the scientific literature, as well as in legislative documents. The limitation of the study is that the national literature on the subject is relatively small. The practical significance of the study is the study of the mechanism for selecting monetary policy in the Republic of Azerbaijan and assessing its impact on the exchange rate regime.

Key words: *macroeconomics, currency intervention, Central Bank, exchange rate*

Giriş

İqtisadi proseslərdəki mühüm təsir roluna görə məzənnə ən çox təhlil edilən və pul siyasətində xüsusi yeri olan göstəricidir. Bu səbəbdən uyğun məzənnə rejiminin seçilməsi ən çox müzakirə edilən və haqqında dərin tədqiqatlar aparılan məsələlərdəndir. Valyuta məzənnəsi xarici valyutada ifadə olunan milli valyutanın qiymətidir. Valyuta məzənnəsi pul siyasətinin mərkəzidir: hədəf, siyasət vasitəsi və ya sadəcə iqtisadi göstərici kimi istifadə edilə bilər. Valyuta məzənnəsinin rolu əsasən seçilmiş pul siyasətinin növü ilə müəyyənləşdirilir.

Məzənnə rejimlərini 3 əsas qrupa bölmək olar: təsbit olunmuş məzənnə rejimləri, aralıq rejimlər və üzən məzənnə rejimləri. Bunların hər biri bir sıra alt qruplara bölünür. Valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkələrin pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətinə deyilir.

Valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında, ya da dövlət tərəfindən təyin edilə bilər. Çox vaxt valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında formalaşır. Ona görə də, sabit rəqəm deyildir, çünki valyuta bazarında tələb və təklif tez-tez dəyişir. Tələb çox olduqda valyuta məzənnəsi artır, əksinə isə azalır. Valyuta məzənnəsi spesifik xarakterə malik pul kateqoriyasıdır və milli iqtisadiyyatla dünya iqtisadiyyatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir.

Valyuta məzənnəsi özünün belə bir rolu ilə istehsal sferasına güclü əks təsir göstərir. Valyuta məzənnəsinin bir iqtisadi göstərici kimi beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində əhəmiyyətli rolu var. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ixrac və idxal edilən malların qiymətinə, milli istehsalın dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Əsas hissə

Valyuta məzənnəsi bir ölkənin pul vahidinin digər ölkələrin pul vahidlərində ifadə olunmuş qiymətinə deyilir. Valyuta məzənnəsi tələb və təklif əsasında və ya da dövlət tərəfindən təyin edilə bilər. Valyuta məzənnəsi spesifik xarakterə malik pul kateqoriyasıdır və milli iqtisadiyyatla dünya iqtisadiyyatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni ifadə edir.

Müasir dövrdə ayrı-ayrılıqda milli iqtisadiyyatlar arasında qarşılıqlı şəkildə asılılığın artması və beynəlxalq dövriyyəsində qızıla dəyişdirilməyən kredit pullarının tətbiqi nəticəsində valyuta məzənnəsi ayrı-ayrılıqda milli iqtisadiyyatın inkişafının zəhəri təzahürünə çevrilir və onun yeni əmək məhsuldarlığı çərçivəsində iqtisadi potensialını müəyyən dərəcədə nümayiş etdirir. Valyuta məzənnəsi özünün bu formada rolu ilə istehsalın sferasına güclü əks təsirini göstərir [7, s. 159].

Hər bir ölkə iqtisadiyyatının analizində əsas ölçü vahidi kimi ələ alınan makroiqtisadi göstəricilərdən biri də valyuta məzənnələri və onların dəyişmə tendensiyasıdır. Valyuta məzənnələri bir ölkənin sahib olduğu iqtisadi dəyərlərin başqa bir ölkənin iqtisadi dəyərlərinə görə fərqlilik dərəcəsini göstərməklə, ölkələr arasında iqtisadi tarazlığı ortaya çıxaran bir göstəricidir. Ümumiyyətlə, valyuta, valyuta siyasəti, valyuta

məzənnələri kimi anlayışlar Azərbaycanda müstəqilliyin əldə edilərək, mərkəzi planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid ərəfəsində ortaya çıxmışdır [5, s. 31]

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasında məzənnə rejiminin azad seçim imkanı əldə olundu. 1995-ci ilə qədər tətbiq olunan məzənnə rejimin sərbəst üzə bilən məzənnə rejimi olaraq qiymətləndirmək olar. Odur ki, 1992-94-cü illər Mərkəzi Bankın lazımı qədər xarici valyuta resursları olmadığı üçün və valyuta əməliyyatı qeyri-rəsmi valyuta bazarı daxilində aparılırdı. Bu cür şəraitdə Mərkəzi Bank valyuta məzənnəsi üzrə az təsir imkanı var idi və məzənnə valyuta bazarı üzrə tələb və təklifdən asılı şəkildə formalaşırdı. 1995-ci il Azərbaycanın Mərkəzi Bankının valyuta resurslarının formalaşması nəticəsində xarici valyuta əməliyyatlarının hamısı rəsmi valyuta bazarında həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycanda tətbiq olunan məzənnə siyasətini aşağıda göstərilən mərhələlərə bölmək mümkündür.

Ümumilikdə, tarixən ölkəmizdə tətbiq edilən məzənnə rejimləri makroiqtisadi sabitliyin olmasını təmin etmiş, inflyasiyada hədəfə nail olmaq üçün müsbət təsir etmişdir. Müstəqillik dövründən etibarən AMB öz pul siyasətini məzənnə rejimi çərçivəsində həyata keçirir; Məzənnənin tənzimlənməsi inflyasiya hədəfləməsi üçün alət olsa da, onun digər makroiqtisadi təsirləri də diqqət mərkəzində saxlanılır; Təcrübə göstərdi ki, məzənnənin yalnız inflyasiya hədəflənməsi rejiminə xidmət etməsi məqsədəuyğun deyildir və ona daha geniş prizmadan yanaşılmalıdır; Bu baxımdan Azərbaycanda məzənnə alətindən qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin tənzimlənməsi aləti kimi istifadə edilir

Məzənnənin hədəflənməsi rejimi, iqtisadiyyatı kiçik və açıq olan, maliyyə bazarları zəif inkişaf etmiş, ixracda xammal üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdə özünü doğruldur; Məzənnənin hədəflənməsi rejimində valyuta məzənnəsi əvvəlcədən elan edilən həddə saxlanılır; Bu rejimdə pul siyasəti əsasən məzənnə rejimlərinin müxtəlif formalarına söykənir; Dünyanın 45-dən çox ölkəsində pul siyasəti məzənnənin hədəflənməsi rejimi üzərində qurulmuşdur. Üzən məzənnə rejimi - İdarə olunan üzən məzənnə rejimi; Sərbəst üzən məzənnə rejimi. Təsbit məzənnə rejimi - Tam təsbit məzənnə rejimi; Sürüşən təsbit məzənnə rejimi; Valyuta sərbəti rejimi (<https://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/Pul-Siyaseti-ShAdigozalov.pdf>). Məzənnə rejiminin seçim meyarlarına görə Azərbaycan Respublikasında məzənnə rejimlərini dəyərləndirərkən həmin meyarların bir qismi üzrə təsbit rejimi seçilməsi, digərlərinə əsasən də üzən məzənnə rejiminin seçilməsi məqsədəuyğundur.

Aydın olduğu kimi, iqtisadiyyat sektorunun şaxələnmə səviyyəsinin yüksəkliyi üzən məzənnə rejiminin tətbiq edilməsinə imkan yaradır. Son illərdə Azərbaycanda həmin sahədə müsbət meyillər sürətlənməkdədir. Şaxələnmə yüksək səviyyəyə çatdığı zaman üzən məzənnə rejiminin tətbiq edilməsi xeyli məqsədəuyğun olacaqdır [2].

Mərkəzi Bank templi iqtisadi artım, dünya iqtisadiyyatı üzrə integrasiyanın dərinləşməsi, həmçinin global proseslərin dövlət iqtisadiyyatına təsirinin çoxalması şəraitində öz səlahiyyətlərinin daxilində məzənnə dəyişməzliyi, inflyasiya səviyyəsinin azaldılması, o cümlədən maliyyə sabitliyinin mühafizəsinə istiqamətlənmiş pul-məzənnə siyasətini yeridir. Qeyri-neft sektorunun da əvvəlki illərdə formalaşan dayanıqlı dinamika ilə artması gözlənilir.

Qəbul olunmuş makroiqtisadi çərçivə və dövlətin xarici investisiyalar üzrə cəlbediciliyinin çoxalması manat məzənnəsinin möhkəmlənməsi ilə əlaqəli təzyiqlərin qalmada davam edəcəyini gözləmək üçün əsas verir. Bu cür mühitdə Mərkəzi Bank üzən tənzimləmə bilən məzənnə rejimini sabit saxlamaqla həmin çərçivədə manat məzənnəsinin ciddi tərəddüdlərinin qabağını almaq məqsədilə aktiv steriliizasiya əməliyyatlarını gerçəkləşdirməlidir.

Məzənnə siyasətin tətbiq edilmə mexanizminin inkişaf etdirilməsi dairəsində manatın ABŞ dollarına nisbətən məzənnə dəyişməsinin hədəflənməsindən valyuta sərbətinin dəyərinin hədəflənməsi üzrə keçirilməsi nəzərdə tutulmaqdadır. Məzənnə siyasətindəki həmin dəyişiklik Mərkəzi Bankda manatın ticarət tərəfdaşı sayılan dövlətlərin valyutalarına nisbətən orta dəyişimini xarakterizə etmiş nominal effektiv məzənnə üzrə təsir etmək imkanlarını artıracaqdır. Nominal effektiv məzənnə üzrə təsir vasitəsilə Mərkəzi Bankın özü qeyri-neft sahəsinin rəqabət qabiliyyətinin qorunması üçün dəstək verəcəkdir [6, s. 129].

Son illərin təcrübəsindən məlum olur ki, keçid mühitində valyuta tənzimlənməsinin böyük miqyasda gerçəkləşdirilməsi pozitiv xarakter daşıyır, o cümlədən ümumilikdə makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsində müstəsna önəm daşıyır. Valyuta tənzimlənməsinin başlıca aləti sayılan Mərkəzi Bankda valyuta müdaxiləsi həm manatın dollara nisbətən məzənnəsinin dəyişməzliyin təmin edilməsi, həm də pul kütləsinin həcminə nəzarət edilməsinə imkan vermişdir. Yaxın aspektdə neft dollarlarının böyük həcmli axınına nəzərə alaraq valyuta müdaxilələrinin önəmi daha da artacaqdır. Ona görə ki, Azərbaycan Respublikasının pul sektoruna sözü gedən miqyasda maliyyə axınları mühitində manatın yüksək dinamika ilə revalvasiyasına yol verilməməsi məqsədilə Mərkəzi Bankın fəal valyuta müdaxiləsi həlledici faktor olacaq.

Pul kütləsinin hədəflənməsi rejimi-Məzənnə hədəflənməsi mümkün olmadığı ölkələrdə pul kütləsinin hədəflənməsi rejiminə üstünlük verilir; PH-də əsas diqqət daxili tələb göstəricilərinə, məs. pul aqreqatları və daxili istehlak xərcləri və s. yönəldilir; Dünyanın 30-dan çox ölkəsində pul siyasəti PH rejiminə əsaslanmışdır. Rejimi həyata keçirmək üçün ilkin şərtlər: Səlahiyyət ancaq Mərkəzi Banka həvalə edilməlidir, Pul kütləsi ilə inflyasiya arasında birbaşa əlaqə mövcud olmalıdır.

2020-ci ilin birinci rübündə pandemiya sayəsində qlobal iqtisadiyyatda fəallıq kəskin azalmışdır. Bunları İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) dövlətləri üzrə istehlakçı, həmçinin biznes inam indekslərinin dinamikası belə təsdiq edir.

2020-ci ilin I rübü Çində meydana gələn və dünyaya yayılaraq qlobal pandemiya elan edilən COVID-19 virusu ilə mübarizə şəraitində keçmişdir. Epidemioloji vəziyyətlə əlaqədar qlobal ticarətin kəskin azalması, təchizat zəncirində pozulmalar, iş yerlərinin bağlanması və artan qeyri-müəyyənliklər qlobal iqtisadi aktivliyə mənfi təsir göstərmiş, azalan qlobal tələb əmtəə qiymətlərinin kəskin enişini ilə müşayiət olunmuşdur. Nəticədə qlobal iqtisadiyyatda 2020-ci ildə resessiya proqnozlaşdırılır ki, bu da iqtisadi vəziyyətin 2008-2009-cu illərin maliyyə böhranından daha ağır olacağını deməyə əsas verir.

2020-ci ilin ilk 6 ayında manatın xarici valyutalar üzrə məzənnəsi valyuta bazarı daxilində tələb-təklif nisbətinə müvafiq şəkildə formalaşmışdır. Xarici mühitdə baş vermiş proseslərin dolayı təsirləriylə əlaqəli valyuta bazarında mart ayı tələb çoxalsa da sonrakı aylar stabilləşməyə baş veribdir [1, s. 37].

Valyuta məzənnəsinin bir iqtisadi göstərici kimi beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində əhəmiyyətli rol var. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ixrac və idxal edilən malların qiymətinə, milli istehsalın dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Valyuta məzənnəsinin xarakteri aşağıdakı kimidir:

1. Əməliyyatların iştirakçılarına görə: alıcı qiyməti; satıcı qiyməti.
2. İstifadə olunan rejimə görə: təsbit edilmiş və ya sabit; üzən; qarışıq.
3. Inflyasiyaya görə: nominal; real.
4. Təyin edilməsinə görə: rəsmi; bazar.
5. Valyuta əməliyyatlarının növlərinə görə: cari valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi; müddətli valyuta əməliyyatlarının məzənnəsi [7, s.160].

Nəticə

Müasir şəraitdə məzənnə bütövlükdə dövlətin, iqtisadiyyatın sektorları, beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edən müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyətinin bir çox aspektlərini müəyyən edən vacib bir göstəricidir. Bu baxımdan məzənnənin formalaşması və idarə edilməsinə əsaslı tələblər daim milli diqqət mərkəzindədir.

Məzənnə siyasətinin seçimi ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasının nisbətən aşağı səviyyədə olmasının və dünya neft bazarından asılılığının nəticəsidir. Neft qiymətləri ilə valyuta məzənnələri arasında qarşılıqlı əlaqənin statistik təhlil göstərir ki, manatın real məzənnəsinin dinamikası neft qiymətlərinin hərəkətinə kifayət qədər uyğunlaşdırılıb. Tədqiqatlar göstərir ki, manatın real məzənnəsinin neftdən asılılığı assimetrik xarakter daşıyır.

Dünyanın mövcud inkişaf mərhələsində kapitalın axını milli və beynəlxalq iqtisadi həyatda bazis rolunu oynayır. Dünyanın inkişaf etmiş maliyyə və kapital bazarları ilə əlaqədar maneəvər etməsi məqsədilə üzən valyuta məzənnəsi siyasətindən yaxa qurtarmasına baxmayaraq, məzənnə siyasəti qeyd edilən bazarla olan əlaqəni saxlamaqdadır.

Məqalə milli valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Bununla birlikdə, işin nəticəsində irəliləyən tövsiyələrin reallaşdırılması dayanıqlı iqtisadi inkişafın sürətlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Pul siyasətinin icmalı. Yanvar-iyun 2020. 41 s
2. E.Z.Hüseynov. Manatın məzənnəsinin inflyasiya ötürücülük qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi // AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, N 3, 2011.
3. Ələsgərov A., Əlirzayeva T. "Məzənnə rejimləri və onların seçim meyarları", İqtisadiyyat və Audit jurnalı N 11(65), 2015.
4. Hüseynov, E. & Jamilov, R. 2013. "Channels of Monetary Transmission in the CIS: a Review". Journal of Economic and Social Studies 3 (1): 5-60

5. Kamalov N., Bulut C. İnflyasiya, faiz, valyuta məzənnəsi arasındakı münasibət və Azərbaycan. (Nəzəri və praktiki analiz). Bakı, 2003. 244 səh
6. Quliyeva Ş.T. Valyuta məzənnələri və risklərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə təsiri. «Maliyyə və uçot», 2010-cu il.
7. Məmmədov Z.F., Zeynalov Z.H. “Pul, kredit, banklar, qiymətli kağızlar və valyuta”. «Nasir» nəşriyyatı, 2005, 198 səh
8. Nagayasu, J. 2016. “Empirical Analysis of The Exchange Rate Channel in Japan”. Journal of International Money and Finance 26(6): 887-904.
9. <https://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/Pul-Siyaseti-ShAdigozalov.pdf>

Rəyçi: i.f.d. A.Paşacanova

Göndərilib: 15.12.2020

Qəbul edilib: 16.12.2020